

holott hiteles reformkori feljegyzés szerint voltaképpen egy "kis" Bögre (csúf-)nevű fuvaros fagyhaláláról van szó.

A csongrádi szóláshasonlatokban feltűnően gyakoribb a férfi-, mint a női név: 33:8 az arányuk, de eltér a használatuk is: férfi teljes, tehát vezeték- és utónév 7, női pedig mindössze 1 szerepel. Magában álló férfikeresztnev van 11, női csak 2; magában álló férfigezetéknév előfordul 15 esetben, női (-né toldalékkal) csak 5 alkalommal. Mivel a szóláshasonlatok többnyire jelentéktelen, humoros eseteket őriztek meg, s nem is feltétlenül tekintélyes emberekkel kapcsolatban, a férfiak keresztnéve inkább becézett, mint teljes alakban fordul elő: 13:9 arányban, a nőknél a hasonló 3:1 viszonyszám nem sokat mond. Hasonlóképpen jelentéktelen az összefoglaló családi névalak is: Csábrádiék, Haluzsék és Kádárék.

E változatos névhasználatra a helyi eredetű szóláshasonlatokból válogattunk jellemző példákat:

Becézetlen teljes név: – *"Adtam"-mal élnek, mint Máté János kutyái; – Megjátszotta magát, mint Banos Vera a Belsővárosban.*

Becézett teljes név: – *Fenevésben van, mint Sági Jancsi árpája (nem kelt ki); – Újába esett, mint Bujáki Ferkónak a fehértói csárdásné; – Ríva ment el, mint Gyánti Miska komrájából az egér (=nem talált semmit).*

Magában álló vezetéknév: – *Jóllaktak (=gyomorrontásig), mint a Kallai-gyerekek lágy kenyérrel; – "Szem"-mel tartja, mint vak Surányi a ludakat (a szomszéd legelőjére hajtotta); – Tartományos (=tart tőle), mint Gera a gödörtől; – Benne hált, mint Tariné a meszelésben; – Tele van, mint Upriné, jóakarattal; – Elkészett, mint Gazsiné a siratással.*

Magában álló (becézett) utónév: – *Szóra szót tud adni, mint Palika; – Nekigyürekszik, mint Ila néni a fenének; – Ül, mint Panna lánykorában.*

Magában álló családi név: – *"Változik" (=mindig ugyanaz), mint Haluzséknál az ebéd; – Örökbe fogadták (=lopták), mint Kádárék a kutyát.*

Az említett példák felvetik a variálás szélesebb körű lehetőségeinek kérdését is, melynek megválaszolása ezúttal egy másik közlésre marad.

KATONA IMRE

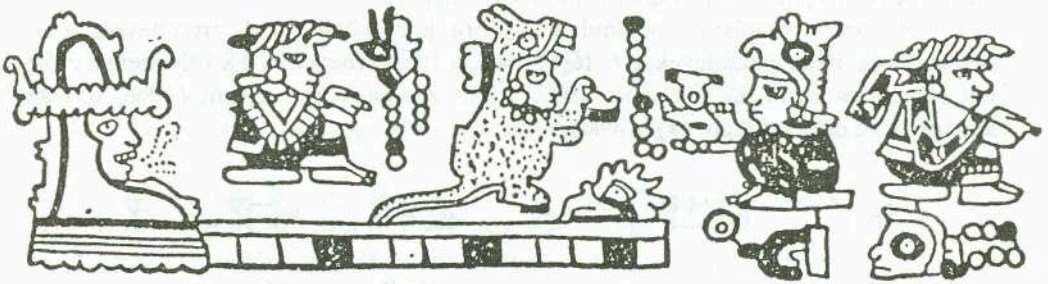
A tulajdonnév-jelölés történetéhez

1. Ma mindenki számára természetes, hogy a tulajdonneveket a legtöbb nyelvben nagybetűvel írjuk. E szokás azonban hosszú fejlődés eredményeképpen alakult ki, s e fejlődésnek különféle állomásai voltak.

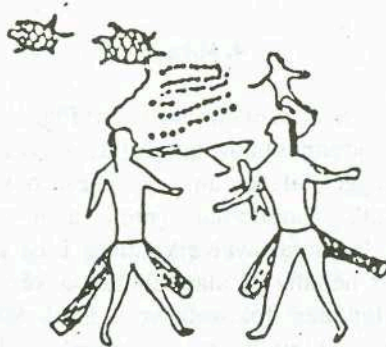
2.1. Az írás feltalálásáig az út évezredekig tartott. Az első lépés a képírás volt. A képírás legfőbb jellemzője, hogy konkrét tárgyakat ábrázol, melyek hol egy-egy szót, hol egész mondatot jelentenek, de nem egyetlen nyelv szókincséhez kötve: ki-ki saját nyelvén olvashatja és értelmezheti a képírás stilizált ábráit.

Bár a képírás kialakulása és virágzása az újkőkorra tehető, a képírásnak későbbi emlékei is vannak, ilyenek például az azték nyelvemlékek. Az azték iratokban a tulajdonnevek jelölésének igen érdekes módja volt. A személy- és földrajzi neveket emberfigurák melletti és alatti rajzokkal (gyakran állatrajzokkal), mennyiségre utaló jelekkel stb. jelölték. Az 1. ábrán (jobbról balra haladva) a személyek nevei: *Hat majom*; *Egy ház*; *Tíz sas*; *Kilenc szél*. A település neve, melyben a baloldali házaspár lakik: *Ködöt okádó hegy* (l. a baloldali alakot!) (DIRINGER 1963, 160).

Képírást használtak a múlt század közepén az észak-amerikai rezervátumokban élő indián törzsek is (a leni-lenape vagy dakota indiánok), s a tulajdonneveket is az aztékokhoz hasonlóan jelölték. A 2. ábrán látható két ember neve például: a *Feleségét követő teknőc* és *Kis ember* (i. m. 49). Az ilyen állat- vagy egyéb jelek egyedítő jellé válásáról vö. még GELB 1982, 44–8.



1. ábra



2. ábra

2.2. A tulajdonnevek megkülönböztetésére az egyéb írástípusokban is (szóírás, szótagírás, hangcsoport- és hangírás) törekedtek az ókorban.

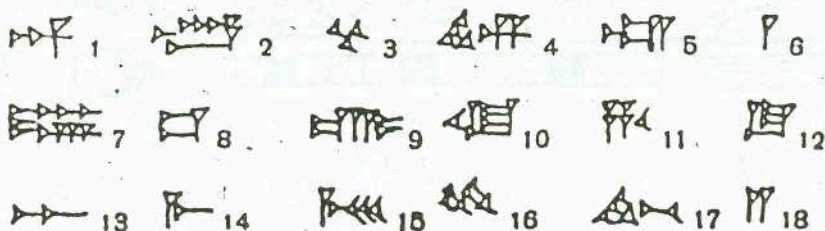
Így például az egyiptomiak a hieroglifákon a fáraók nevét piros névgyűrűbe (cartouche) foglalták (KÉKI-KÖPECZI BÓCZ 1971, 38–42; 3. ábra), majd később a papirusz feltalálása után a hieratikus folyóírással írt szövegekben az istenek nevét vörös tintával írták (JEAN, GEORGES 1992, 39).



3. ábra

Az akkád és az asszír ékírásban különféle determináló jelekkel utaltak a szavak speciális jelentésére vagy tulajdonnévi jellegére.

Az asszír ékírásban például a 4. ábra jelei közül az 1. istennevek, a 3. országnevek, az 5. városnevek, a 6. férfinevek, a 10. helynevek, a 11. folyónevek előtt állt (DIRINGER i. m. 63; BERMANT 1986, 101).¹ ZEMAROVSKY szerint (1966, 63) az istenek neve előtt csillagot (*) is használtak.



4. ábra

A 2. ékírási rendszerben (az elámi nyelvben) függőleges ékjellel utaltak arra, hogy fontos szó (például tulajdonnév) következik (BERMANT i. h.).

2.3. Hasonló jelenséggel találkozunk egy egészen újkeletű írásban is. 1900 után egy kis birodalomnak, Bamumnak (mely a német Kamerun területén helyezkedett el) a királya, Ndzoja, nyelve számára írást alkotott. Az eszkimóhoz hasonlóan a bamum írás is néhány év alatt eljutott a képírástól a lineáris szó- és szótagírásig. Írásuknak 7 fejlődési fokozata volt. Ezek közül a 3., a 4. és az 5. fokozatban cseresznyeszerű jelet tettek a tulajdonnevek elé (vö. FRIEDRICH 1979, 202, 457; 5. ábra).

2.4. A japánok, akik a szavak jelölésére minden változtatás nélkül a kínai írásjegyeket vették igénybe (kb. 25.000 jegyet), a VIII–IX. században a kínai tú írás

¹Az asszír birodalom bukása után (a VII. század végén) győzelmes hódítókként a perzsák vonultak be Mezopotámiába, s a babilóniai írásból átvették a legfontosabb determináló jeleket (FAULMANN, C. 1880/1990, 331).

szójegyének egy kisebb csoportját (csupán hangérték alapján felhasználva) kialakították a hiragana elnevezésű kurzív jellegű szótagírást is, majd a XI. század végén a hiragana egyszerűsítésével létrehozták a kissé szögletesebb jelekből álló második szótagírásukat, a katakanát. Ma a kínai írásjegyek mellett mindkét típus használják. Mindig hiraganával írják azonban a ragokat, névutókat és igekötőket, katakanával pedig a földrajzi és személyneveket (valamint a hangutánzó és az indulatszavakat) (KÉKI-KÖRPECZI Bócz i. m. 73-6).

2.5. A kínaiában az írásjegyek nagybetűsítése egy egyenes vagy hullámos vonal hozzáadásával történik. Ezt az írásjegy alá vagy mellé teszik ki, aszerint hogy a szöveg horizontálisan vagy vertikálisan íródott (The New Encyclopaedia Britannica 1008).

ta	ka	na	mi	yu	ma	na	pu
имя собств. прош.вр. сказал царю, что купи женщину другую от							
ta	fa	na	nu	na	na	na	na
имя собств. имя собств. дай ему точка Царь покупает с							
pu	pa	na	nu	nu	na	na	na
люди два и две тысячи каури. Титул имя собств.							
pu	fa	na	na	na	na	na	na
идет давать богатства ему день имя собств. ребенок маленький							
na	na	na	na	na	na	na	na
и старый мужчина и молодая женщина, Царь дает (собств. имя в дат пад.)							

A bamum írás 3. fokozata

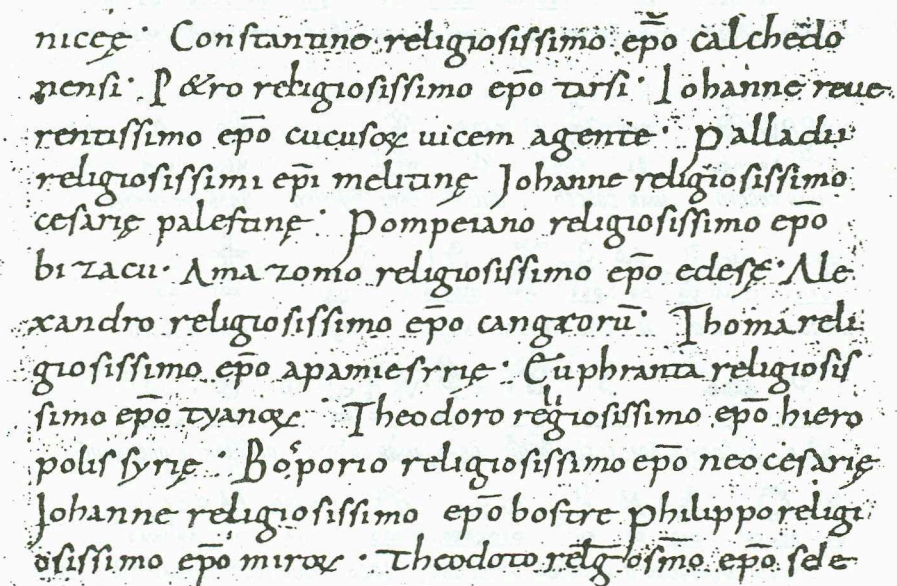
na	na	na	na	na	na	na	na
Так Цегова бог сказал Моисею что я сделаю							
na	na	na	na	na	na	na	na
другое зло в стране Египет. Когда фараон уходит...							

A bamum írás 5. fokozata

5. ábra (FRIEDRICH i. m. 457)

3.1. A görög és latin nyelvű iratokban kezdetben nemigen különböztették meg a közneveket a tulajdonnevektől, olykor azonban előfordult, hogy a személynév fölé vagy mellé vízszintes vagy függőleges vonalat húztak, így jelezve a tulajdonnévi jelleget (WATTENBACH 1895, 123).

Később, a minuscula típusú írás kialakulása után (kb. a VIII–IX. századtól) kezdett megjelenni a szókezdő nagybetű; először mondatkezdő helyzetben, majd tulajdonnevekben is. Ez utóbbira én az első példát a 2. konstanti zsinat anyagában találtam 880 körül (6. ábra; THOMPSON 1912, 416), a tulajdonnevek nagybetűs írása azonban valójában csak a X–XI. században kezdett gyakoribbá válni, de a ma is érvényes szabályok Európa-szerte csak a XVII–XVIII. században állandósultak (vö. KNIEZSA 1959, 32–33).



nicee · Constantino · religiosissimo · ep̄o calchedo
nensi · P̄etro religiosissimo ep̄o tarsi · Iohanne reue
rentissimo ep̄o cucusoz uicem agente · palladi
religiosissimi ep̄i melitane · Iohanne religiosissimo
cesarie palestine · Pompeiano religiosissimo ep̄o
bizacu · Amazomo religiosissimo ep̄o edesse · Ale
xandro religiosissimo ep̄o cangtoru · Thomareli
giosissimo ep̄o apamiesrie · Euphranta religiosis
simo ep̄o tyano · Theodoro religiosissimo ep̄o hiero
polis syrie · Honorio religiosissimo ep̄o neo cesarie
Iohanne religiosissimo ep̄o bostre philipporeligi
osissimo ep̄o miroz · Theodoro relig · osimo ep̄o sele

6. ábra

3.2. A tulajdonnevek írása a XVI–XVII. századig hazánkban is tarka képet mutat. Egyes nyelvemlékekben következetes a kisbetűs írás, például a Halotti beszédben, a Birk-kódexben, a Festetics-kódexben, a Domonkos-kódexben stb.; másutt hol kisbetűt, hol nagybetűt találunk, például Anonymusnál, a Kriza-kódexben, a Krisztina-legendában stb. Vannak példák azonban a tulajdonnév következetes jelölésére is, például a Simor-kódexben vagy a Guary-kódexben. Ez utóbbiban a nagybetűn kívül piros aláhúzás vagy a kezdőbetű pirossal való átfestése is jelöli a tulajdonneveket. A piros színt egyéb formában is használták megkülönböztetésre, így piros függőleges vonással van áthúzva minden nagybetű a Chronica Hungarorumban

vagy Basilius Magnusnak A költők olvasásáról ... című munkájában (mindkettő Hess András budai nyomdájában készült).

Érdekes, hogy a Jókai-kódexben Szt. Ferenc nevében (nem következetesen ugyan) gyakran találunk a nagy *F* helyett kettőzött kis *ff*-et. P. BALÁZS JÁNOS szerint (1981, 14) azokat a nagybetűket kettőzi az író szó elején (*f*, *I*), melyeknek nagybetűs alakja alig különbözik a kisbetűstől. Bár ez a magyarázat valószínűnek tűnik, feltehető az is, hogy az ilyenfajta betűkettőzésnek szakrális oka is lehetett.

4. Rövid összefoglalóm korántsem a teljesség igényével készült, csupán képet akart adni arról, hogy a mai szabályok kialakulásáig milyen színes és változatos út vezetett, s részben az érdeklődést is fel kívánta hívni a Magyarországon igen elhanyagolt paleográfia egyik kis, de igen lényeges problémájára.

Irodalom

- BERMANT, CHAIM, Ebla. Egy ismeretlen ókori civilizáció. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.
Jókai-kódex (XIV–XV. század.). Bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta P. BALÁZS JÁNOS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
DIRINGER, D., Alfabit. Inosztrannoj literatura, Moszkva, 1963.
FAULMANN, CARL, Illustrierte Geschichte der Schrift. Reprint nach der Ausgabe von 1880 im A. Hartlebens-Verlag, Wien, Dert und Leipzig, 1990.
FRIEDRICH, JOCHANNES, Geschichte der Schrift. Glavnaja redakcija vosztočnoj literaturii, Moszkva, 1979.
GELB, K. E., Opüt izucsenyija pizma. Raduga, Moszkva, 1982.
JEAN, GEORGES, Az írás az emberiség emlékezete. Park Könyvkiadó, Budapest, 1992.
KÉKI BÉLA, KÖPECZI BÓCZ ISTVÁN, Az írás története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1971.
KNEZSA ISTVÁN, A magyar helyesírás története². Tankönyvkiadó, Budapest, 1959.
The New Encyclopaedia Britannica XV. Chicago, 1985.
THOMPSON, E., An introduction to greek and latin palaeography. Oxford, Charendon Press, 1912.
WATTENBACH, W., Griechische Paleographie, Leipzig, Hirzel Verlag, 1895.
ZAMAROVSKY, VOJTECH, Kezdetben volt Sumér. Mladé letá–Móra Kiadó, Bratislava–Budapest, 1966.

KESZLER BORBÁLA

Név- és nyelvjárástani észrevételek

1. A Rábaközrel foglalkozó nyelvészeti irodalom egyik sajnálatosan hiányos fejezete a névtani. A felületes szemlélő azt gondolná, mindez azért van, mert a rábaközi nevek nem különösebben "érdekesek". Igen, felületesen nézve lehet – de csak így lehet – ezt gondolni. Általános tapasztalat ugyanis – a nyelvjárási adatokkal kapcsolatban CSÜRY BÁLINT emlegette VÉGH JÓZSEF visszaemlékezése szerint –, hogy csak azt mondhatjuk, ami van, illetőleg mi van meg; azt, hogy mi nincs, megfelelő gyűjtések és adatok hiányában nem. Mivel Rábaközben kevés névtani gyűjtés folyt, nem tudunk sokat a rábaközi nevekről. Amit azonban BALÁZS JUDIT gyűjtései és